

O potrebe problémovej autoreflexie literárnej vedy

MILAN ŠUTOVEC, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Nasledujúci text, ktorý som našiel medzi rukopismi rozličných svojich textov vo vlastnom archíve, pochádza z roku 1986, a odznel na konferencii „Metodologické otázky literárnovedného výskumu“. Tá sa konala ako spoločné podujatie vtedajšieho Literárnovedného ústavu SAV Bratislava a Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV Praha v dňoch 15. až 17. decembra 1986 v Smoleniciach.

Dodatočne usudzujúc aj podľa názvu úvodného referátu vtedajšieho riaditeľa LVÚ Vladimíra Brožika (Literárny proces a úlohy literárnej vedy po XII. zjazde KSČ), konferencia mala byť jedným z tých bežných rituálnych podujatí vtedajších čias, na ktorých sa jednak pestovala a demonštrovala bratská družba s partnerským pražským ústavom (tomu vtedy riaditeľovala svojim spôsobom nezabudnuteľná Hana Hrzalová), jednak sa literárna veda i sama literatúra „osvetľovala svetlom marxistických ideí“, a jednak sa na takých podujatiach akoby „vytyčovali“ smery bádania či skôr len ideologizovania na pôde literárnej vedy podľa najčerstvejších vrtochov komunistickej strany. Táto konkrétna konferencia mala ešte jeden špeciálny účel: mala predstaviť literárnovednej verejnosti dovtedajšieho normalizačného marxistického ideológa Vladimíra Brožika ako literárneho vedca a vedného manažéra „na úseku literárnej vedy“. Je samozrejmé, že jednotlivé príspevky si aj teraz len okrajovo všimli rituálnu stránku vecí, a prevažne sa venovali substanciálnym otázkam literárnej vedy.

Takmer všetky slovenské príspevky, ktoré tam odzneli, boli vzápätí publikované v Slovenskej literatúre, 34, 1987. V SL 34, 1987, č. 3, s. 305-307, vyšiel aj pomerne rozsiahly referát Reného Bílika o programe a priebehu konferencie. Z môjho hľadiska má referát jednu malú medzeru, keďže nezachytáva príčinlivú diskusnú reakciu vtedajšieho kolegu Viliama Marčoka na moje vystúpenie.

Môj príspevok bol jedným z asi troch, ktoré nevyšli ani v Slovenskej literatúre, ani nikde inde: vtedajšiemu šéfredaktorovi D. Hajkovi podobné texty nevyhovovali. Dnes už je značná časť problémov, ktoré mi vtedy pripadali ako dôležité, zabudnutá a dokonca aj ťažko zrozumiteľná. Budem teda rád, keď sa text sám i jeho dodatočné uverejnenie budú chápať aspoň ako príspevok k interným dejinám niekdajšieho Literárnovedného ústavu SAV.

Vážené kolegyně, vážení kolegovia,

všetci sa vari zhodneme v názore – ktorý tu v úvodnom referáte už odznel – že jedným z najúčinnějších vývinových faktorov vedy je trvalé reflektovanie jej vnútorného

stavu i jej vzťahov ku všetkým ostatným prvkom a momentom spoločenskej nadstavby i základne.

Autoreflexia vedy má viaceré funkcie – napríklad iniciačnú, kultivačnú, prospektívnu, regulačnú, etickú, ale aj hygienickú, alebo ak chceme: sanitárnu. Podľa momentálnej situácie a podľa momentálnych i výhľadových potrieb sa niektoré z týchto funkcií vysúvajú do popredia – a teda skutočne fungujú –, kým iné sú v tej chvíli akoby suspenované zo služby.

Mám pocit, že slovenská literárna veda znova raz dospela po ten bod svojho vývinu, keď musí značne zosilniť problémovú autoreflexiu a keď musí predovšetkým reaktivovať, ale najmä účinne prehodnotiť spomenutý „hygienicko-sanitárny“ rozmer tejto sebareflexie.

Keď vravím o „hygienickom“ rozmere, rozumiem ním onen rozmer problémovej vednej autoreflexie, v ktorom veda vyplavuje z vlastnej metodologickej výzbroje, prípadne aj zo svojej organizačnej štruktúry, mŕtve, a teda škodlivé zvyšky a surrogáty uzavretých či aj neuzavretých, ale z určitých dôvodov evidentne neproduktívnych metodík, metód a smerov výskumu i riadenia výskumu (to pri synchronnom pohľade), alebo zvyšky absolvovaných, avšak „nestrovených“ vlastných vývinových etáp (pri pohľade diachrónnom) – a hľadá nové metodologické impulzy.

Povedal by som, že táto stránka autoreflexie vedy (ale aj hociktorej inej súčasti spoločenského vedomia) má záchovnú, teda životne dôležitú funkciu, a pretože reprezentuje viac či menej kompetentné vnútorné zdroje, vnútornú energiu a aj vnútorné vývinové potreby a aspirácie vedy, nie je nahraditeľná ani zastupiteľná nijakými zvonka prichádzajúcimi želaniami, pokynmi, úpravami, hodnoteniami a dobrozdaniami.

Je to podobné ako v živote jednotlivca: určité veci si musí človek vybaviť sám so sebou a sám pred sebou, a nejestvuje nik, kto by ho v tom mohol zastúpiť. Keď hovoríme o vede, potom tu navyše vstupuje do hry aj moment vývinovej autoregulácie vo vzťahu k dnešnej spoločenskej regulácii vedy ako celku a každej vedy a vednej disciplíny osobitne.

Nazdávam sa, že jednou z aktuálnych úloh slovenskej literárnej vedy v tejto chvíli je aj nanovo hľadať a nanovo utvárať svoje dynamicky rovnovážne postavenie v tomto vzťahu. Nazdávam sa teda už konkrétnejšie, že literárna veda sa musí znova naučiť *nie-len prijímať požiadavky, ale aj precízne formulovať svoje potreby* – či už sama voči sebe, alebo aj voči svojmu okoliu – a tak isto precízne a *realisticky si stavať dôstojné ciele*. V tejto chvíli je to už dávno prezretý problém, avšak jeho čo i oneskorené nastolenie, formulovanie a riešenie je nevyhnutnou podmienkou opätovného získania nahlodaného sebavedomia, stratenej sebaúcty a aj spochybnenej autority slovenskej literárnej vedy.

Možno niekto, kto má osobne nadbytok toho všetkého, bude oponovať, že naša literárna veda má sebavedomia, sebaúcty a autority dosť. Takéto mýtické stotožnenie subjektívnych pocitov s objektívnymi faktami a zámena oboch týchto vecí však nijako nebude môcť vyvrátiť skutočnosť, že slovenská literárna veda sa napriek všetkým knihám, doslovom do kníh a posudkom kníh, teda že sa napriek tomu všetkému, čo produkuje, predsa len vytratila z verejného života a dnes zaujíma len vcelku málo významné spoločenské postavenie kdesi na okraji sociálneho a kultúrneho diania. A treba povedať, že

v značnej miere to dosiahla vlastnou vinou, vlastnými rukami, a teda vlastným pričinením alebo nepričinením.

Koncom šesťdesiatych rokov sa vo vnútrovedných reflexiách tiež aktualizoval, ale na jednom póle aj značne hypertrofoval a absolutizoval spomínaný „hygienicko-sanitárny“ moment. Možno logikou samej veci, ale najmä vedomým pričinením niektorých jeho nositeľov sa situoval v určitých už vybudovaných rámcoch: jednak na pôde marxizmu, ale v značnej miere aj v rámci rôznych modifikácií filozofického antropologizmu, kde tú užšiu a konkrétnejšiu platformu poskytla najmä „kritická teória“ tzv. frankfurtskej školy. Veľmi zjednodušene povedané: cez túto ideologickú prizmu sa potom „sanitárny“ rozmer vedecko-metodologických diskusií a vedných reflexií ocitol v priamom dosahu dobových politických zápasov.

Tento objektívny dejinný fakt sa stal prednostným, ba výlučným predmetom „autoreflexie“ literárnej vedy v nasledujúcom období. Naša literárna veda sa z hľadiska potrieb prehodnotiť a reflektovať predošlý vývin prednostne venovala najmä dvom okruhom problémov: „odhaľovaniu“ svetonázorových koreňov československej krízy 1968 na pôde literárnej vedy, a najmä literárnej kritiky, a potom definovaniu špecificky metodologických „infiltrácií“ nemarxistických filozofických a metodologických koncepcií do našej literárnej vedy. Oba okruhy sú vlastne totožné, ibaže kým v prvom sa presadzoval viac aspekt historický, v druhom prevládol záujem akoby teoretický.

Dôvody pre tento typ sebareflexie neboli výlučne fiktívne, čo dodatočne a spätne (a externe) dokazuje aj skutočnosť, že práve literárnej vede sa v „pokrízovom období“ ušlo dosť neláskavých pohľadov aj gest a že práve v nej sa uskutočnila možno najrozsiahljšia inštitucionálna reorganizácia v rámci SAV. Jadro problému nie je však v tom, že by azda nebolo bývalo potrebné uskutočňovať prieskum a zhodnotenie bezprostredne predchádzajúcej skúsenosti. Problém je v tom, že *celá* sebareflexia literárnej vedy sa zúžila len na tento jeden moment, a nevideli sa problémy a rozpory aktuálne vznikajúce, že reflexia prebiehala celé roky len ako sebakritika ústiaca do definovania nových a nových determinánt bádania, do priznávania nových a nových, často len fiktívnych chýb a vín. To malo za následok vyprázdňovanie pozície literárnej vedy v spoločenskom živote a preberanie akejsi zákulisno-poradnej, odborníckej, lektorskej funkcie náhradou za stratenú verejnú pozíciu kultúrotvornú. Za takýchto okolností sa aj každý pokus o nový pozitívny prínos – či už má byť reč o Slovníku slovenských spisovateľov, o piatom zväzku Dejín slovenskej literatúry, alebo aj o niektorých individuálnych výkonoch – skúmal najmä z hľadiska možných chýb, nie z hľadiska možných a reálnych prínosov. Spätne to má taký efekt, že aj skutočné, objektívne jestvujúce a pritom takrečeno „doma vyrobené“ chyby sa naďalej nekriticky interpretujú len ako výsledok nejakej vonkajšej reglementácie.

Dlhodobá politická skepsa voči nám – a častejšie len masochistické seabedptanie a seabaponížovanie – zotrvačne deprimujúco pôsobí na celú slovenskú literárnu vedu, ktorá dodnes nenašla účinný prostriedok, ako sa z tejto situácie vymaniť. Pozrime sa však, či si vôbec pomáhala, a ako jej pomáhali iní – tí čo sa jej služieb často dožadujú a aj ich používajú.

Rôzne inštanacie Univerzity Komenského, ale v konečnom dôsledku Ministerstvo školstva, napríklad dopustili – hoci ináč sa azda ani nedalo –, že na konci roku 1986 je

v činnnej službe na Katedre slovenskej literatúry a literárnej vedy FFUK jeden jediný riadny a nijaký mimoriadny profesor pre teóriu a dejiny slovenskej literatúry. To je o celú polovicu menej ako na Slovakistickom ústave Univerzity v Novom Sade, ktorý slúžil osemdesiatistícovej národnostnej menšine Slovákov v Juhoslávii. Mimochodom: po prvé, aj ten jeden riadny profesor je na dlhodobej neplatennej dovolenke, a po druhé, ani pre iné literatúry, s výnimkou ruskej, nemeckej a španielskej, niet na FFUK profesorov.

Pozrime sa, čo pre literárnu vedu urobilo napríklad také Slovenské ústredie knižnej kultúry, ktoré bohato využíva expertíznu potenciú literárnych vedcov či už pre seba, alebo pre jednotlivé vydavateľstvá, ktorých je generálnym riaditeľom (a pre túto príležitosť aj ich *pars pro toto*).

SÚKK „koordinovalo a kontrolovalo“ edičnú politiku tak, že za uplynulých pätnásť rokov vyšlo na Slovensku (podľa môjho zistenia, ktoré môže byť nepresné s odchýlkou ± 2) spolu 51 preložených titulov literárnovedných diel alebo diel obsahujúcich aj literárnovednú problematiku, pričom sem tolerantne zaraďujem aj tituly typu *José Martí o literatúre* alebo *Šolochov o literatúre* a podobné. Komu by sa tých 51 titulov zdalo mnoho, tomu možno od ilúzie odpomôcť niekoľkými číslami. O tých 51 preložených titulov sa totiž podelili štyri (4) vydavateľstvá, pričom teda na jedno takéto zaangažované vydavateľstvo pripadá 0, 85 preloženého literárnovedného titulu za rok. Dielo autorov tohto storočia sa vydalo za pätnásť rokov len 45 ráz, teda tri razy do roka, čo predstavuje 0,75 titulu na vydavateľstvo a na rok. Pritom z ruštiny bolo preložených 27 titulov, z poľštiny 6, z nemčiny a angličtiny po 4. Vyšli aj dva bulharské, dva kubánske, tri maďarské tituly, ale iba jeden-jediný Francúz, starý Saint-Beuve. Keby sme sa na túto produkciu prizreli z hľadiska sortimentu a kvality, potom by sme museli konštatovať úplnú ľubovôľu, nystematickosť a prevahu nie praktického, ale kurtoázneho hľadiska pri vydávaní, ale aj to, že v prvom vydaní vyšlo iba 5 titulov základného významu, totiž od Tomaševského, Šklovského, Proppa, Bachtina a Lukácsa. Štyri z týchto titulov vyšli v prvej polovici sedemdesiatych rokov – z nich tri do roku 1972 –, kým v osemdesiatych rokoch nevyšiel zatiaľ ani jeden taký titul. Pritom aj pri týchto fundamentálnych prácach priemerné meškanie slovenského vydania za prvým vydaním originálu bolo zahanbujúcich 31,3 roka. – Môže chcieť niekto od slovenskej literárnej vedy, aby bola pri takejto informovanosti na úrovni súčasných poznatkov o literatúre, aby bola na výške doby, aby bola plne kvalifikovaná? Každý z nás si síce niečo prečíta v origináli, ale z toho je spravidla monopolné vlastníctvo informácie, nie poznatkov v krvnom obehu vedy. Tu by sa dalo zastaviť pri našich knižniciach, pri ich akvizíčnej politike a pri ťažkopádnej medziknižničnej výpožičnej službe, ale to by sa už podobalo náreku.

Prejdem radšej k Zväzu slovenských spisovateľov, ktorého jedna pätina členstva sa regrutuje z oblasti literárnej vedy, a ktorý sa o našu disciplínu zaujíma, pochopiteľne, najúprimnejšie. Keď sa však v rámci príprav na jarné zjazdy Zväzu¹ uskutočnili tejto jesene špecializované konferencie o všetkom možnom, nebola medzi nimi konferencia o literárnej kritike a vede. Bolo počuť názor, že konferencia Sekcie pre literárnu kritiku nie je potrebná, pretože kritika je už „inherentne obsiahnutá“ na ostatných konferenciách.

¹ Myslel sa rok 1987.

Obávam sa, že za tým musím vidieť predstavu niektorých ľudí, že kritika má byť taká a má sa chovať tak, aby ju už vôbec nebolo vidno, pretože keď ju nebude vidno, ani sa do nej nik neoprie... a nikomu sa nič zlé nestane. Obávam sa, že za tým nemôžem vidieť len nejaké kompetentné politické želanie či dokonca vôľu, ale najmä želanie niekoho či niektorých, čo svoju osobnú politiku prezentujú ako spoločenský záujem.

Hlboko – ale zase nie až tak zhlboka – spod tohto postoja vytŕča „rôžky“ neistota, strach z vlastného tieňa, strata sebadôvery a sebaúcty, servilita: páchne mi to aj vedomím straty spoločenskej autority literárnej vedy a kritiky ako jej súčasťou. Páchne mi to aj strachom z verejného rozpoznanie tejto zahanbujúcej straty. Nie, v tom nie je nijaká politika „zvrchu“: tak, ako v edičných radách vydavateľstiev a na SÚKK, aj v príslušných grémiách Zväzu slovenských i československých spisovateľov sedia literárni vedci. Je otázne, čo tam robia pre svoju vlastnú disciplínu. Myslím, že odpoveď vcelku poznáme a že je dosť deprimujúca.

Keď však na Katedre slovenskej literatúry a literárnej vedy FFUK z akýchsi dôvodov iba jeden človek zodpovedá najvyšším kvalifikačným požiadavkám, keď za celé roky nebolo naplánované spracovať či aspoň preložiť a vydať čo len jediné kompendium akademického rangu, ktoré by v globálnom pohľade obsiahlo predmet, vnútornú stratifikáciu a metodologické i metodické problémy literárnej vedy, keď sami pred sebou, ale aj pred učiteľmi a študentami literatúry vlastne zamlčujeme existenciu napríklad celej francúzskej literárnej vedy, ale aj existenciu takého Jaussa či Eca alebo Ivanova či Lotmana, nevrajiac o Lichačevovi, ktorého dostanú aspoň cez češtinu, potom sotva môžeme očakávať, že v konkurzných pokračovaniach na vedeckú aspirantúru objavíme viac než jedného takého uchádzača, čo bude dačo vedieť aj o svojej nádejnej profesii. Nemôžeme pri tom očakávať, že aspiranti, ktorí ešte len vo vedeckej príprave získavajú základné predstavy o rozsahu a obsahu literárnovedného výskumu, ale aj o elementárnych zručnostiach a o minimálnych technických úkonoch pri takom výskume, budú končiť svoju aspirantúru v predpísanej trojročnej lehote. A už ťažko dúfať, že by sa hustejšie než každý desiaty etabloval v živej literárnej kritike.

Na literárnu vedu sa v našej spoločnosti vždy kládli a aj dnes sa kladú nemalé požiadavky: má byť vzdelaná, kompetentná, zásadová, má byť schopná spoluformovať hodnotové záujmy a kritériá tejto spoločnosti, má cibriť hodnotové vedomie ľudu, má presadzovať dobrý vkus... Som presvedčený, že slovenská literárna veda má tú najlepšiu vôľu vyhovieť všetkým týmto požiadavkám. Obávam sa však, že postupne stráca kvalifikačné predpoklady, aby im aj *mohla* vyhovieť.

Keď si otvoríte III. zv. Encyklopédie Slovenska a vyhľadáte si heslo Literárna veda, nájdete tam formuláciu, že je to „Samostatná humanitná disciplína skúmajúca zvláštnosti umeleckej literatúry, jej vývin a hodnoty“. – Teda nie to „všeobecné, jednotlivé a zvláštne v dialektickej jednote“, ako to postuluje napríklad marxizmus, nie aj všeobecné zákonitosti výstavby literárneho diela a konštituovania žánrov, nie aj všeobecné zákonitosti literárneho vývinu, literárnej komunikácie a iných procesov, nie koniec-koncov aj všeobecné zákonitosti výskytu „zvláštneho“ a konštituovania „jednotlivého“, ale práve len „skúmanie zvláštností“ čiže kuriozít.

Potom nás majú brať vážne ako vedu a ako kultúrny fenomén!

Usudzujem, že k takýmto formuláciám muselo dospieť už len značne dezorientované vedomie, ale koniec-koncov vedomie, ktoré charakteristicky sumuje terajšiu situáciu našej disciplíny.

Je to situácia, keď kritická reflexia minulého nenašla svoju dôstojnú protiváhu v problémovom reflektovaní a pozitívnom projektovaní nových vývinových potrieb a cieľov disciplíny, a ani v stálom hľadaní miesta literárnej vedy v spoločnosti. Pred nami všetkými je úloha dosiahnuť čo najvyššiu efektívnosť vplyvu spoločenských vied na racionálne, ale pritom vysoko humánne fungovanie spoločenských mechanizmov. Na to potrebujú spoločenské vedy – a literárna veda špeciálne – novú dynamiku a nové metodologické podnety. Nazdávam sa, že oboje možno získať len pri dôvtipnom prepojení procesu problémovej autoreflexie s procesom tvorby nových poznatkov.

A len pri vzájomnom prelnutí týchto dvoch aktivít poznávajúceho, triediaceho a hodnotiaceho rozumu so zásadným etickým prístupom k veciam života, je možný zisk novej spoločenskej autority našej vedy a s ním aj jej nového sebavedomia a sebaúcty.